

Dipl.defektolog oligofrenolog Amira Fejzić
Prof. M.Čauševića 1A, Zenica
Tel. 061/ 286 305

**INKLUZIJA I PROBLEMI U NJENOM SPROVOĐENJU KOD NAS, SA
POSEBNIM OSVRTOM NA ZE – DO KANTON**

20.04.2011., Zenica

POJAM INKLUZIJA I INKLUZIVNO ŠKOLOVANJE

Inkluzija-bitu uključen, biti sa drugima, pripadati.

Inkluzivno školovanje podrazumijeva filozofiju koja promovira obrazovanje za sve učenike u redovnim školama. Predstavlja uvažavanje učenika sa posebnim potrebama kao ravnopravnih sudionika, bez izdvajanja u posebne uvjete, a uz osiguravanje posebne pomoći bilo kojem učeniku, kad god je to potrebno u integriranom okruženju.

Inkluzija ne znači da smo svi jednaki i da se svi slažemo, nego stvara jedan novi odnos prema svemu što je različito. Ona radije govori o različitim mogućnostima, nego o nedostacima. Ali, inkluzija je prvenstveno dugotrajan proces koji treba organizirano provoditi kako bi i rezultat bio stvaran za djecu, mlade i odrasle osobe sa posebnim potrebama. Inkluzija kao takva ima principe od kojih polazi:

1. Sva djeca imaju pravo da se igraju i uče zajedno;
2. Djeca se ne smiju omalovažavati ili razlikovati po bilo kojoj osnovi i to tako što će se izdvajati ili odstranjivati radi svojih poteškoća ili posebnih potreba;
3. Ne postoje uvaženi razlozi za razdvajanje djece tokom njihovog školovanja. Oni treba da odrastaju zajedno, a ne da budu zaštićeni jedni od drugih;
4. Pozitivan odnos prema različitosti, znači prihvatiti različite mogućnosti u obrazovanju djece;
5. Sva djeca i roditelji moraju biti tretirani sa poštovanjem;
6. Potrebno je oblikovati takve uslove u odgojno-obrazovnom procesu, koji omogućuju uzimanje u obzir individualnih potreba sve djece, što opet zahtijeva fleksibilnost i prilagođavanje razlikama, obrazovanje po fleksibilno zasnovanom NPiP;
7. Uvođenje i širenje inkluzije u praksi zahtijeva kolektivnu odgovornost svih stručnjaka: od vladinih službi i šire društvene zajednice, do škola i školskih stručnjaka...

Inkluzivni proces odgoja i obrazovanja nije samo smještaj djece sa posebnim potrebama u redovne škole i odjeljenja. Da bi ovaj proces uspio potrebno je ostvariti niz preduvjeta:

1. Obezbjediti Pravilnik o postupku, identifikaciji i kategorizaciji, te radu sa djecom sa posebnim potrebama;
2. Obezbjediti fleksibilan, a ne poseban NPiP. U tom fleksibilnom programu potrebna je stalna prisutnost individualiziranog prilagođavanja sadržaja i metoda rada svakom učeniku, odnosno njegovim sposobnostima, mogućnostima i interesima;
3. Obezbjediti povoljnu psihološku klimu među nastavnicima, učenicima bez posebnih potreba i njihovim roditeljima, za prihvatanje djece sa posebnim potrebama;
4. Obezbjediti posebno osposobljene stručnjake za rad i pružanje pomoći učenicima sa posebnim potrebama kad god im je ista potrebna (defektolozi, psiholozi, pedagozi, socijalni radnici...);
5. Obezbjediti mogućnost formiranja odjeljenja sa maksimalno 20 učenika, ako takvo odjeljenje ima 1-2 učenika sa posebnim potrebama (putem Pedagoških standarda i normativa);
6. Obezbjediti Pravilnik o vrednovanju učenika sa posebnim potrebama;
7. Obezbjediti Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja učeničkog dosjea u inkluzivnoj nastavi;

Kada se obezbjede osnovni preduvjeti i kada se učenik sa posebnim potrebama, nakon toga, uvede u redovnu školu i odjeljenje potrebno je:

1. Izvršiti detekciju, registraciju i opservaciju učenika sa posebnim potrebama (opservacija kao sastavni dio inkluzivnog školovanja je proces koji se provodi od početka do kraja školovanja, kao i praćenje i evaluacija napredovanja takve djece, a

sve sa ciljem pravovremenog poduzimanja adekvatnih pedagoških i drugih potrebnih mjera);

2. Obaviti razgovor sa djetetom i sa roditeljima (uzeti anamnezu-defektološku, pedagošku...), sve sa ciljem stvaranja i otvaranja dosjea učenika gdje bi se vodila evidencija o njegovom uspjehu, napredovanju, ali i problemima i poteškoćama;
3. Nakon uzete anamneze i startne opservacije, te na osnovu dobijenih podataka i rezultata započeti odgoj i obrazovanje u skladu sa sposobnostima, mogućnostima i iskazanim interesima učenika, uz stalnu prisutnost individualiziranog rada i prilagođavanja programa, te pružanje pomoći od strane kompetentnih stručnih lica;
4. Potrebno je obezbjediti pomoć i podršku od strane drugih učenika, kako se učenik sa posebnim potrebama ne bi osjećao neprijatno i neprihvaćeno;
5. Obezbjediti stalnu saradnju svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa: nastavnika, roditelja i ostalih stručnih lica uključenih u proces;

Shodno već navedenim principima i preduvjetima inkluzije, mogu reći svoje mišljenje, da je inkluzija kao proces, uključivanja djece sa teškoćama u razvoju u redovan odgojno-obrazovni sistem pozitivna i poželjna, naravno uz pretpostavku da se sprovodi organizirano.

Nakon kraćeg osvrta na pojam, principe i preduvjete uspješne inkluzije učenika sa posebnim potrebama u redovni odgojno-obrazovni proces, počeo ću svoje izlaganje i mišljenje, koji su to problemi koji se javljaju kod procesa sprovođenja inkluzije djece sa posebnim potrebama u redovan odgojno-obrazovni proces kod nas, uopćeno, ali sa posebnim osvrtom na Ze-do Kanton.

1. POTREBNA JE JASNA IDENTIFIKACIJA I KATEGORIZACIJA LICA KOJA MOGU I KOJA SE INKLUZIRAJU, PRIJEDLOZI NAČINA RADA I DRUGA PITANJA VEZANA ZA RAD SA DJECOM SA POSEBNIM POTREBAMA

Ovdje bih se prvo osvrnula na pojam „posebne potrebe“, jer upravo tu se dešavaju prva razilaženja i nedoumice na području BiH:

- a) Jedni smatraju da su osobe sa posebnim potrebama, samo osobe sa teškoćama u razvoju;
- b) Drugi pak navode definiciju „osobe sa posebnim potrebama i mentalno zaostale osobe“;

Ali istina je da se pod pojmom „posebne potrebe“ podrazumijevaju osobe sa teškoćama u razvoju (psihičkim i fizičkim), natprosječne (indigo) osobe, izbjeglice (prognanici), zlostavljane osobe, socijalno ugrožene osobe, pripadnici nacionalnih manjina itd.

Međutim, ja ću kroz svoje izlaganje koristiti termin posebne potrebe, ali će se on najviše odnositi na osobe sa teškoćama u razvoju.

Zašto?

Zato, jer istini na volju, kada govorimo o inkluziji djece sa posebnim potrebama u redovan odgojno-obrazovni sistem, tu uglavnom govorimo o djeci sa teškoćama u razvoju, jer sve ostale, navedene kategorije lica već su bile i još uvijek su uključene u redovni odgojno-obrazovni sistem. Samo su djeca sa teškoćama u razvoju bila izolirana u specijalna odjeljenja i specijalne škole. Druge kategorije nikada nisu ni bile van redovnog odgojno-obrazovnog sistema. Inkluzijom se prema njima samo mijenja način u pristupu, radu i vrednovanju.

- Zato treba jasno definisati pojam „posebne potrebe“ kroz zakonska akta, kako ne bi dolazilo do zabune i zloupotrebe.
- Takođe je potrebno identifikovati i kategorisati lica-djecu koja mogu da se inkluziraju, odnosno postoje li ispunjeni preduvjeti u školi za njihovu inkluziju.

(donijeti Pravilnik o postupku identifikacije i kategorizacije lica sa posebnim potrebama, kao i prijedloge načina rada i drugih pitanja vezanih za rad sa djecom sa posebnim potrebama), a sve u skladu sa iskazanom posebnom potrebom, (znači identifikovati da li se radi o teškoći u razvoju, zlostavljanoj osobi, indigo djetetu i sl., kako bi se ispravno pristupilo daljem radu, jer pristup i način rada sa svakom od navedenih grupa unutar pojma „posebne potrebe“ je različit);

2. DONIJETI POSEBAN ZAKON PO PITANJU INKLUZIJE OSOBA SA POSEBNIM POTREBAMA NA NIVOU FEDERACIJE

Drugi problem predstavlja činjenica da je proces provođenja inkluzije na prostorima BiH započeo kao imperativ EU, OHR – a, OSCE – a, i stranih udruženja. Tako je u samom startu, slobodno mogu reći, počeo jedan „nakaradan“ način provođenja i realizacije procesa inkluzije.

Kao i u većini realizacija i rješavanja drugih procesa i problema u BiH, tako i ovaj proces na području BiH ne funkcioniše na jedinstvenom planu provođenja za cijelu BiH. On se razlikuje od područja do područja. Kada uporedimo način provođenja procesa inkluzije u gradovima : Doboj, Tuzla, Zenica, Sarajevo... uočićemo da svako od navedenih područja ima drugačiji pristup. Po meni, to je početna greška u procesu sprovođenja procesa inkluzije. Jedna država treba imati jedinstven pristup u tako velikom, zahtjevnom, sveobuhvatnom i odgovornom projektu.

BiH je 2003.g. donijela Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju. Ovaj zakon predstavlja krovni propis u oblasti osnovnog i srednjeg obrazovanja i utvrđuje opće ciljeve obrazovanja i osnove za ostvarenje obrazovanja pod jednakim uslovima za sve.

Član 19. Zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH promovira ideju inkluzivnog obrazovanja, te utvrđuje obavezu obrazovnih vlasti u entitetima i kantonima da svojim propisima regulišu postupak identifikacije, kategorizaciju, planiranje i način rada, profil, obuku i profesionalni razvoj stručnog kadra za rad sa djecom i mladim s posebnim potrebama i druga pitanja inkluzije, u skladu sa principima i standardima utvrđenim ovim Zakonom.

Međutim, do danas na nivou Federacije nije donesen poseban zakon po ovom pitanju, jer je osnovno i srednje obrazovanje na nivou kantona.

3. NA NIVOU KANTONA DONIJETI POSEBNE ZAKONE I PROPISE KOJI ĆE DEFINISATI IDENTIFIKACIJU, KATEGORIZACIJU, PLANIRANJE I NAČIN RADA, PROFIL, OBUKU I PROFESIONALNI RAZVOJ STRUČNOG KADRA ZA RAD SA DJECOM I MLADIM S POSEBNIM POTREBAMA I DRUGA PITANJA INKLUZIJE, A SVE U SKLADU SA ISTIM NA NIVOU FEDERACIJE

U maju 2004.g. Ze-do kanton donosi zakone, a u decembru 2007.g. donosi izmjene i dopune zakona, koje regulišu pitanje osnovnog i srednjeg obrazovanja. Ovi zakoni zasnovani su na Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

Donošenjem ovih zakona Ze-do kanton uspostavlja osnove za dalje razvijanje inkluzivnog obrazovanja djece sa posebnim potrebama na svom području. Ali opet šturo, ograničeno i nejasno definisano. Na primjer:

Zakon o osnovnoj školi Ze-do kantona, svojim članom 24. propisuje:

„Djeca i mladi sa posebnim obrazovnim potrebama stiču obrazovanje u redovnim školama i prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama. Individualni program, prilagođen njihovim individualnim mogućnostima i sposobnostima izradit će se za svakog učenika u procesu inkluzije ukoliko je to potrebno, uz određivanje defektološkog i logopedskog statusa.“

Isti Zakon članom 47. propisuje:

„Kada u toku školovanja u razvoju učenika nastupe promjene koje zahtijevaju prijelaz iz specijalne u redovnu ili iz redovne u specijalnu osnovnu školu, škola će uputiti učenika, u toj školskoj godini, komisiji za ocjenjivanje sposobnosti i razvrstavanje djece sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju.“

Takođe, u članu 1. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi vrši se dopuna člana 2. Stavom 6. koji glasi:

„Djeca i mladi sa ozbiljnim smetnjama i poteškoćama u razvoju mogu se djelimično ili u cjelini obrazovati u specijalnim odgojno-obrazovnim ustanovama, u slučajevima kada je nemoguće pružiti odgovarajuće obrazovanje u redovnim školama. Postupak identifikacije, kategorizaciju, način rada i druga pitanja vezana za rad sa djecom sa ozbiljnim smetnjama i poteškoćama u razvoju bliže se regulišu Pravilnikom koji donosi Ministarstvo.“

Ovim je data mogućnost djeci sa posebnim potrebama da se uključe u redovno školstvo. Moja saznanja potvrđuju da je na Ze-do Kantonu veliki broj škola i inkluzirao djecu sa posebnim potrebama u redovni odgojno-obrazovni proces. Ali opet ponavljam bez obezbjeđenja osnovnih preduvjeta za inkluziju:

- a) Nije izmjenjen **NPiP** škola, s ciljem stvaranja **novog, fleksibilnijeg**, koji će biti bliži za ostvarenje i djeci sa posebnim potrebama;
- b) Nisu oformljeni timovi stručnjaka koji bi zajedno sa uposlenim defektolozima vršili: detekciju (otkrivanje) djece sa posebnim potrebama, njihovu registraciju i opservaciju, timovi koji bi odredili način rada (prilagođeni program, produžen defektološki tretman...), timovi koji bi izrađivali prilagođene programe, određujući opseg i dubinu nastavnih sadržaja u radu sa djecom sa posebnim potrebama, timovi koji bi odredili koje aktivnosti i koje nastavne predmete posebno poticati i razvijati kod učenika, a koje eventualne predmete odstraniti iz njihovog obrazovanja (strane jezike, informatiku...), a sve u skladu sa njihovim sposobnostima, mogućnostima, i interesima;
- c) Nije utvrđen način evaluacije (praćenja) napretka, uspješnosti u radu, kao ni način evaluacije nedostataka, teškoća i problema u radu sa inkluziranom djecom, a sa ciljem pravovremenog djelovanja i poduzimanja potrebnih mjera;
- d) Ne postoji **Pravilnik o vrednovanju i ocjenjivanju ovih učenika** (čime je djeci sa posebnim potrebama oduzeto pravo na peticu, ili je ista u istom rangu sa peticom ostalih učenika, čime se krše prava ili jednih ili drugih);
- e) Ne upošljavaju se **defektolozi** u redovne škole kao stručnjaci, potrebni za rad i podršku djeci sa posebnim potrebama, naročito djeci sa teškoćama u razvoju, njihovim roditeljima koji su se našli u jednoj novoj situaciji, kada nisu sve okolnosti usklađene sa mogućnostima i sposobnostima njihove djece. Defektolozi su stručnjaci koji su takođe potrebni i kao pomoć i podrška nastavnicima redovnih škola, koji su se, također, našli u jednoj novoj, veoma zahtjevnoj situaciji. Defektolozi se za taj posao mnogo duže spremaju kroz četverogodišnji studij na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu, gdje se obučavaju sa karakteristikama svake, ponaosob, teškoće u razvoju (mentalnom retardacijom, smetnjama u govoru, oštećenjem vida, sluha, tjelesnom invalidnošću i maloljetničkom delinkvencijom), sa detekcijom, dijagnostikom, habilitacijom i rehabilitacijom osoba sa teškoćama u razvoju, te su dakako spremni dati svoj doprinos i odgovoriti ovom izazovu. Bez defektologa, ovaj proces je, kao da hiruršku operaciju izvodi ljekar opće prakse.
- f) Nisu izvršene izmjene i dopune **Pedagoških standarda i normativa**, s ciljem utvrđivanja optimalnog broja učenika u redovnim odjeljenjima koja imaju učenike sa posebnim potrebama. U odjeljenju koje broji 30 učenika i više, a od toga su 1-2 učenika sa posebnim potrebama, nije moguće je pristupiti individualiziranom radu sa učenicima čije potrebe to zahtijevaju;

g) Nepripremljena uža i šira društvena zajednica; naime, roditelji prosječne i natprosječne djece nisu pripremljeni na proces uvođenja djece sa teškoćama u razvoju u odjeljenja njihove djece. Žale se da djeca sa teškoćama u razvoju obično prave nered i nepovoljnu klimu za rad, da su im djeca radi toga zapostavljena i da ne dobivaju kvalitetnu nastavu, jer učenici sa teškoćama u razvoju iziskuju dosta vremena i pažnje od strane nastavnika.

-I sami prosječni i natprosječni učenici nisu pripremljeni da pruže podršku svojim vršnjacima sa teškoćama u razvoju, izruguju se, ismijavaju ih, rade od njih neslane šale i sl.;

-Takođe i sami nastavnici redovnih škola nisu pripremljeni za ovakvu vrstu učenika i saradnju sa defektolozima. Nastavnicima je kroz kratak dvodnevni seminar predstavljen način prepoznavanja ovih učenika i rada sa njima. U nekim mjestima Zedo kantona, sve navedeno predstavljeno je pedagozima škola, koji su zaduženi da stečeno znanje prenesu nastavnicima. Sve to je nedovoljno i smješno. Nastavnici nisu kvalitetno obučeni za rad sa ovom populacijom učenika i potrebno znanje ne mogu steći dvodnevним seminarom. Ovim dodatnim zahtjevima, nastavnicima redovnih škola je otežan, ionako težak, zahtjevan i odgovoran posao, naročito danas u vrijeme novih „turbo“ generacija. Izgubljeni na sve strane, prepušteni sami sebi, nisu u mogućnosti kvalitetno uraditi svoj posao. Bojeći se i čuvajući teško stečeno radno mjesto, ne usuđuju se tražiti pomoć da ne bi bili okarakterisani kao „loši nastavnici“. Zato šutke učenike s posebnim potrebama, naročito učenike sa teškoćama u razvoju, prevode iz razreda u razred, gdje navedeni učenici gube značajan period za mogućnost sticanja i usvajanja znanja u skladu sa svojim sposobnostima i mogućnostima. To postepeno stvara nezadovoljstvo i jaz prema inkluziji, a u stvari samo su urađeni propusti u vrhu odgojno-obrazovnog sistema i državi.

4. ZAKONSKIM I PODZAKONSKIM AKTIMA REGULISATI: ŠTA, GDJE I KAKO POSLIJE ZAVRŠENE OSNOVNE ŠKOLE

Zakon o srednjoj školi ZDK inkluzijom se bavi samo u osnovnim odredbama i to uglavnom uopšteno. U ovom zakonu ne postoji osnov za školovanje u redovnim srednjim školama učenika koji su kategorisani, ili su završili osnovnu specijalnu školu, ili specijalno odjeljenje pri redovnim osnovnim školama. Ali, ne postoji ni razrađen plan i program, šta i kako sa učenicima koji imaju posebne potrebe, a dolaze iz redovnih škola u kojima su bili inkluzirani.

ZAKLJUČAK

Poznavajući način rada i način sprovođenja inkluzije na Ze-do kantonu (a ni drugi kantoni nisu znatno bolji), uzet ću za slobodu da kažem kako se pristupilo građenju krova, bez da su temelji i osnova za kuću postavljeni. U većini slučajeva inkluzija se provodi da bi se zadovoljile norme i zahtjevi EU-a, OHR-a, OSCE-a ili nekih stranih udruženja i investitora, s ciljem uzimanja novca od istih, za započete i obećane prijekte. Pri tome se malo ili nikako ne vodi računa o potrebama, mogućnostima, sposobnostima, interesima i pravima osoba sa posebnim potrebama, a naročito osoba sa teškoćama u razvoju. Djeca sa posebnim potrebama doslovno se „ubacuju“ u odjeljenja redovnih škola, bez da su obezbjeđeni potrebni preduvjeti za uspješnu i kvalitetnu inkluziju. Na to obično dobijamo odgovore, kako je inkluzija imperativ EU, kako se mora što prije sprovesti, bez odlaganja. A „ti“ koji to govore, ne znaju ili neće da znaju, da to nije opravdanje za narušavanje osnovnih prava, potreba i mogućnosti ovih osoba, takođe ne razumiju ili neće da razumiju da osobe sa posebnim potrebama ne smiju biti „žrtveni jarci“ jednog društvenog sistema u kojem žive. Oni takođe, ne znaju, ne shvataju, da je i samo pripremanje i obezbjeđenje preduvjeta-inkluzija. Inkluzija ne podrazumijeva samo i „apriori“ ubacivanje djece sa posebnim potrebama u redovni odgojno-obrazovni sistem.

Time im ne činimo uslugu i dobro djelo, naprotiv ugrožavamo, i njihovo, a i prava ostale djece na kvalitetan odgojno-obrazovni proces.

Već sam navela ono što svi znamo, da je proces inkluzije pozitivan i poželjan, ali i složen i dugotrajan. U zapadnoevropskim zemljama njegova realizacija i sprovođenje započeli su prije 30-40 godina i još uvijek traju. Iako se ni po čemu ne možemo porediti sa tim zemljama, želimo proces inkluzije uvesti preko noći. To naravno nije moguće, jer treba mnogo toga uraditi i urediti na svim nivoima: države, federacije, kantona, općina... Potrebno je i mnogo više novca za funkcionisanje ovako zamišljenog školskog sistema;